

ЗА СТИГМИТЕ И ДОГМИТЕ В ОБУЧЕНИЕТО ЗА ПРИДОБИВАНЕ НА ВИСШЕ ОБРАЗОВАНИЕ ПО ПРАВО

доц. д-р Даниела Дончева, доц. д-р Екатерина Салкова
Пловдивски университет, България

***Резюме:** Придобиването на висше юридическо образование и самото обучение по право винаги са били общественозначими теми и поради това широко дискутирани с изключително полюсни мнения по всички въпроси – за броя на съществуващите в страната ни факултети, качеството на обучението в тях, стойността и силата на традициите и необходимостта от промяна.*

В споровете по фундаментални или несъществени въпроси обаче минаха повече от 30 години, като през това време много факултети в страната обучаваха и обучават бъдещи юристи без не само да има окончателно решение по който и да е от въпросите, но и без възможност за бъдеща предвидимост. В съществуващата дългогодишна неяснота и несигурност единствената константа са повишаващите се и множащи се очаквания, изисквания, условия, на които трябва да отговарят юридическите факултети, преподавателите в тях, обучаващите се и завършващите студенти. По този начин всички те се превръщат в заложенници в „сражението“ между стигмите и догмите на миналото и новите реалности, но най-вече на предизвикателствата на бъдещия технологичен свят, на които трябва да отговорим.

***Ключови думи:** висше образование по право, качество на обучението, ефективност на образованието, нормативни промени*

ON STIGMAS, DOGMAS AND PERSPECTIVES FOR HIGHER EDUCATION IN LAW

Assoc. Prof. Daniela Doncheva, PhD,
Assoc. Prof. Ekaterina Salkova, PhD
University of Plovdiv, Bulgaria

***Abstract:** Acquisition of higher legal education and legal education itself have always been topics of public importance and therefore widely discussed, with extremely polarized opinions on all issues – the number of existing faculties in our country, the*

quality of education in them, the value and strength of traditions and the need for change.

However, more than 30 years have passed in controversy over fundamental or non-fundamental issues, during which time many faculties in this country have been educating and training future lawyers not only without a final decision on any of the issues but also without the possibility of future predictability. In these years of uncertainty and ambiguity, the only constant has been the rising and multiplying expectations, requirements, and conditions that law schools, their faculty, and their trainees and graduate students must meet. Thus, they all become hostages in the 'battle' between the stigmas and dogmas of the past and the new realities, but especially the challenges of the future technological world to which we must be relevant and to which we must respond.

Key words: *higher education in law, quality of teaching, effectiveness of education, regulatory changes*

Въвеждане в проблема

Ролята на образованието за прогресивното развитие на обществото, държавата и света е извън съмнение и затова е важна както правната уредба, така и организацията на дейността в сектора на образованието във всеки един от отделните му етапи. Особеностите във функционирането на човешкия мозък и ограничените възможности на човешката памет навеждат на извод за верността на тезата на Алберт Айнщайн, че „Образованието е това, което остава, след като забравим всичко, научено в училище“. Няма как да не се съгласим и с извода на Сидни Харис, че „Голямата цел на образованието е да превърне огледалата в прозорци“ – да се даде на изграждащата се личност инструментариум, който ѝ позволява да разпростре погледа си отвъд себе си и да види и разбере света около себе си. Поради това училището, особено ако е висше, трябва да осигури на обучаваните не само необходимите знания (специализирани при висшето образование), но и развиване на умения за критично мислене и решаване на проблеми. През отделните периоди от историческото развитие целта остава една и съща, но се променят вижданията за нейното постигане.

В началото на деветдесетте години започва период на бурни и драстични промени в политическия, икономическия и социалния живот на страната, който се характеризира със стихийност, голяма динамика и липса на нормативна уредба, способна да регулира коренно променените или новосъздадените условия във всички сфери на обществото. Относно немалка част от житейските ситуации, уредба изобщо липсва, а там, където има, често фактичeskото получава сериозен пре-

вес над нормативното, предизвиквайки отклонения от нормалното развитие на обществените отношения.

В сферата на образованието също настъпват съществени промени. Докато в средното образование в началото на прехода трусове не се проявяват толкова осезаемо, във висшето образование турбуленцията е изключително силна – създават се нови частни висши учебни заведения¹, съществуващи институти се преобразуват в университети, разкриват се нови факултети и специалности.

До 1995 г. правната уредба на висшето образование се съдържа в Закона за висшето образование (ЗВО), обн. ДВ, бр. 12 от 11 февруари 1958 г., който след 10.11.1989 г. претърпява две изменения (ДВ, бр. 10 от 2 февруари 1990 г. и ДВ, бр. 100 от 10 декември 1992 г.). Съгласно чл. 2, ал. 2 от ЗВО от 1958 г. (отм.)² *факултети, научно-учебни центрове, научни и други организации, които имат качества на юридически лица и са включени в състава на висшите учебни заведения, се създават от Министерския съвет по предложение или след съгласуване с висшето учебно заведение.*

По този ред в съществуващите висши учебни заведения се създават юридически факултети, но се появяват и висши учебни заведения, които започват да приемат студенти по право, без обучението да се провежда в юридически факултет или факултетът да е възникнал без съответния акт на Министерския съвет. В хаоса от нововъзникнали възможности за придобиване на висше образование по право, предлагащи и прилагащи различни стандарти, е трудно да се прецени кое е легитимно и какво е качеството на обучението. На преден план последователно винаги се извеждат проблемите и негативните примери, поради което съмнението в статута и стандартите на висшето юридическо образование *продължава да стои като стигма* и до днес.

Вече повече от три десетилетия в обществото периодично се разпространяват едни и същи съмнения относно обучението по право, поставят се едни и същи въпроси³. Резултатът от това (целен или не)

¹ Чл. 2, ал. 1 от Закона за висшето образование. (ДВ, бр. 12 от 1958 г., отм. ДВ, бр. 112 от 1995 г.) Висши учебни заведения, научно-учебни и учебно-научни комплекси (академии) се създават от Народното събрание.

² Отменен с § 20, т. 1 от преходните и заключителните разпоредби на ЗВО - ДВ, бр. 112 от 27 декември 1995 г.

³ Обсъждането на необходимостта от актуализиране на концепцията за развитие на висшето юридическо образование започва още в началото на 90-те години - вж. Юридическото образование в съвременния свят. Сборник с доклади. Съст. Кр. Срежкова. С., СУ, ЮФ (Juridicheskoto obrazovanie v savremennia svyat. Sbornik s dokladi. Sastav. Kr. Sredkova. S., SU, UF), 1993.

е ясен – създава се несигурност и се пораждат трудности както за преподавателите, така и за студентите. Върху завършилите юристи остава отпечатък на съмнение в техните качества и компетентност⁴. За продължаващата десетилетия ситуация на нестабилност, противоречия и колебания в общественото възприятие за професионалните качества на поколения юристи, за съжаление, *принос* има и амбивалентното отношение на изпълнителната власт към обучението за придобиване на висше образование по право. От една страна, се съз-

⁴ Обобщена информация за изказванията в тази насока, направени по време на провеждане на дискусия в Националния институт на правосъдието по повод изготвения от Министерството на правосъдието проект за промени в Наредбата за единните държавни изисквания за придобиване на висше образование по специалността „Право“ и професионална квалификация „Юрист“, е публикувана на интернет страницата на Министерството на правосъдието (<https://justice.government.bg/home/index/0c3ceb2f-f0e7-4877-8d0c-6e50418fb1e6>): „... Председателят на ВКС, Лозан Панов, заяви, че трите колегии на ВКС в момента анализират проекта и ще представят доклад по него. Той първи постави въпрос обаче дали не са прекалено много наличните 9 юридически факултета в страната, които изкарват по 2000 юристи годишно. Вече имаме безработни юристи, това не девалвира ли стойността на юридическото образование, пита Панов. Темата задълбочи председателят на СЮБ, Владислав Славов, който се обърна с въпрос към зам.-министъра на образованието, проф. Денков, дали в МО се обсъжда намаляване на броя на юридическите факултети. Славов постави въпроса и за финансирането на юридическото образование като заяви, че годишната издръжка на един студент по право е много по-ниска от тази на студентите по национална сигурност и спортни специалности. Към казаното се присъедини и проф. Огнян Герджиков. По думите му до държавни изпити стигат хора, на които „им липсват азбучни истини“. Герджиков призна, че измежду студентите има изключително умни и можещи хора, „но, за съжаление, наравно с тях завършват и такива, които изобщо нямат място във висшето образование“. Пазарните принципи в образованието доведоха да снижаване на качеството, заяви професорът и се обърна към колегите си с призива: „Крайно време е да спрем да произвеждаме брак!“. Заместник-министърът на образованието, проф. Николай Денков, се съгласи, че тези тенденции са тревожни, но МО няма намерение да закрива юридически факултети в страната. Подходът на Министерството на образованието е към елиминиране на причините, които са довели до тази уродлива масовизация, но без да се навлиза в принципа на автономията, каза проф. Денков. Това ще стане не чрез закриване на юридически факултети в страната, а чрез финансови мерки. До приема на огромен брой студенти и до откриването на факултети във всякакви висши училища, включително и там, където тази специалност е напълно несвойствена, се е стигнало заради държавното финансиране на брой студенти. „Идеята е финансирането за ВУЗ-овете да е на брой завършили студенти, а не според броя на приетите“, уточни проф. Денков.“

дават единни стандарти за обучението и се установява статутът на факултетите, които подготвят студенти по право. От друга страна обаче, периодично се въвеждат нови критерии, на които те трябва да отговарят. Пред завършилите право се поставят противоречиви условия, които пречат възможностите им за професионална реализация.

През 1995 г. влиза в сила действащият и към момента Закон за висшето образование⁵. С ПМС № 75 от 5.04.1996 г. е приета Наредба за единните гържавни изисквания за придобиване на висше образование по специалността „Право“ и професионална квалификация „юрисист“⁶. С нея се поставя единната рамка, на която трябва да съответства кандидатстването и обучението в специалност „Право“. Това означава, че всички юридически факултети – независимо дали са в частни или гържавни университети, трябва да приемат студенти по един и същи ред, при петгодишен срок на обучение, да провеждат обучения по едни и същи задължителни и избираеми дисциплини с еднакъв минимален хорариум за всяка една от тях, а студентите да завършват единствено със степен „магистър“ след успешно положени три гържавни изпита пред гържавни изпитни комисии с ясно формиран състав, включващ преподаватели по съответните дисциплини и представител от практиката – магистрат от върховна съдебна инстанция или от върховна прокуратура.

През следващите години се въвеждат нови и различни критерии (обикновено количествени) пред юридическите факултети, като тяхното изпълнение обуславя правото на съществуване на факултета. Трудно е да се открои някакъв положителен резултат от това, който ако не се изразява в повишаване на ефективността на образователния процес, то поне да компенсират негативното въздействие върху преподавателите и студентите, съпътстващо непоследователността на нормативните, структурните и организационните интервенции в образованието. Критериите за обучение и дипломиране на студентите се променят в посока на завишаване, но липсва обективен анализ дали това се отразява положително върху професионалната компетентност и реализация на магистрите по право. Напротив – общественото *дамгосване* както на юридическите факултети, така и на завършилите магистри по право не само не се заглушава, но и се засилва по всички повърхностни линии на отрицанието. В публичното пространство се повтаря устойчива *мантра* за „големия брой“ юридически фа-

⁵ ДВ, бр. 112 от 27 декември 1995 г.

⁶ ДВ, бр. 31 от 12 април 1996 г.

култети в страната⁷ и за „ниското ниво“ на обучение в тях, в резултат на което се дипломират „излишен брой“ юристи, част от които остават нереализирани на полето на професията. Друга част системно получава упреци заради заемането на ръководни позиции в съдебната система от кадри на висши училища, които не са сред първенците в рейтинговата система⁸.

Наредбата от 1996 г. е отменена с § 2 от преходните и заключителните разпоредби на Постановление № 82 от 26 април 2017 г. за приемане на нова Наредба за единните държавни изисквания за придобиване на висше образование по специалността „Право“ и професионална квалификация „Юрист“⁹. Тя предвижда нови правила, с които юридическите факултети трябва да съобразят обучението. Няколко пъти действието ѝ се отлага, а през 2020 г. се отменя и се възстановява действието на Наредбата от 1996 г.¹⁰.

Така обучението по право се заключава окончателно в рамките, зададени в социални, политически, образователни и икономически условия от преходната епоха, и се ограничават възможностите за развитие

⁷ В Доклад на Работна група към Министерството на правосъдието относно дейността на работната група за изменение на Наредбата за единните държавни изисквания за придобиване на висше образование по специалността „Право“ и професионална квалификация „Юрист“ се отбелязва, че „... много от интервюираните и консултирани за целите на оценката на актуалното състояние на юридическото образование субекти, изразяват мнение, че броят на обучаваните в специалност „Право“ е прекомерен и нагхвалява значително нуждите от юридически кадри в България.“. Докладът е публикуван през 2015 г.

(на <https://justice.government.bg/home/index/9a1c0da6-6c6d-4148-81e2-afabbed5ff3d>).

⁸ В тази насока вж. коментар на резултатите от изследване на Института за пазарна икономика: „Съдебната власт се управлява от юристи, завършили ограничен кръг университети. Макар най-престижният университет в юридическото образование - Софийският - логично да "произвежда" най-много съдии и прокурори, то напълно необяснимо на следващите места се нареждат Бургаският свободен университет и проверяваният от прокуратурата Югозападен университет, които са с доста по-слаби показатели за качество“ (вж. https://www.actualno.com/society/yuristi-sys-symnitelno-obrazovanie-sa-po-vyrhovete-na-sydilishtata-novo-izsledvane-na-ipi-news_2371534.html#google_vignette). Изследването е публикувано на интернет страницата на ИПИ в цялост (<https://ime.bg/analyses/yuridicheskoto-obrazovanie-i-sydebnata-vlast-edin-ot-nachinite-za-syzdavane-na-sydebnna-nomenklatura/>).

⁹ Обн. ДВ, бр. 35 от 2 май 2017 г., в сила от 06.05.2017 г.

¹⁰ § 1 от Постановление № 110 от 28 май 2020 г. за отменяне на нормативни актове на Министерския съвет - ДВ, бр. 50 от 2 юни 2020 г., в сила от 2.06.2020 г.

на юридическите факултети с оглед адаптацията им към напълно променените условия на новия век¹¹.

Проблемите „на входа“, „в хода“ и „на изхода“ при обучението във висше юридическо образование

Относно „входа“ в юридическите факултети

Висшето образование има цел подготовка на висококвалифицирани специалисти на средното образование и развитието на науката и културата (чл. 2 от ЗВО¹²). То няма за цел и не може да компенсира недостатъците на средното образование. Затова от съществено значение за постигането на целта на висшето образование е пропуските в средното да бъдат сведени до минимум. Динамичните промени през последните години в уредбата на средното образование обаче навеждат на извод, че все още в него не е постигнато оптималното като възможност. Остава и въпросът дали честите интервенции решават проблеми или загълбочават съществуващите и създават нови¹³. В периода от средата на деветдесетте години на ми-

¹¹ Сериозният подход при вземането на управленски решения, особено след като приемането на изцяло нов нормативен акт се свързва с промяна в концепцията, а не просто несъществени изменения, при които се приемат само изменения и допълнения в действащия акт, изискваше поне загълбочено обсъждане на възможностите за въвеждане на обучение по право в бакалавърска степен. Това би дало възможност както да се открият по-ясно добре подготвените юристи, които се насочват към магистърска степен и биха могли да заемат магистратски длъжности и да упражняват адвокатска професия, така и да се преценяват по-адекватно възможностите на конкретния факултет да обучава не само в бакалавърска, но и в магистърска степен. От друга страна, при крайното отричане на „правото на съществуване“ на някои от факултетите сякаш не се отчита въздействието на същите върху регионалното развитие, доколкото за осигуряването на кадри за развитието на някои региони основна роля играят местните факултети.

¹² ДВ, бр. 112 от 27 декември 1995 г.

¹³ Без съмнение промените в общественото развитие налагат преосмисляне на традициите в образованието и хармонизирането, в определена степен, с тенденциите в образованието в европейските държави, поради което през последните десетилетия се реализират редица проекти, насочени към сектора на образованието и науката. Не се забелязват обаче осезаемо резултатите от тези проекти, въпреки че част от тях се поставят в основата на някои управленски решения. В тази насока вж. Панталеев, Ц. Проектни интервенции в образованието. Влияния и възможности за развитие. С., Сиби (Pantaleev, Ts. Projektni interventsii v obrazovaniето. Vliyania i vazmozhnosti za razvitie. S., Sibi), 2005,

налия век до 2020 г. се въвеждат множество и значителни промени в средното образование, които коренно променят съществуващата рамка. Въвежда се задължително национално външно оценяване (НВО) по български език и литература (БЕЛ)¹⁴, което е условие за успешно завършване на средно образование. Условието за прием в юридическите факултети обаче остава непроменено – успешно полагане на два кандидатстудентски изпита по български език и литература и история. От своя страна форматът на тези изпити също почти не се изменя. В известна степен това се възприема като оправдано поради традицията, която се смята за гаранция за подбор на най-добрите кандидати за специалност „Право“. На практика обаче идеята, че кандидатстудентските изпити осигуряват най-обективния и надежден подбор на бъдещи юристи, остава на заден план. С въвеждането на НВО всички абсолвенти се поставят при равни условия за проверка на тяхната грамотност и знания по БЕЛ, като се оценяват от независими проверяващи.

Кандидатстудентските изпити за прием в юридическите факултети се провеждат от университетите или дори от отделните факултети. Те организират самостоятелни изпити по сходен или различен формат от този на НВО и именно този изпит се явяваше част от процедурата за прием. Съществуването на университетите и факултетите се оказва в пряка зависимост от броя на записаните студенти и от запълването на обявените места по специалности. При тези условия се стига до парадокса, в който студент по право да може да стане лице с ниска оценка от НВО по БЕЛ, но с „прилична“ оценка от кандидатстудентски изпит по БЕЛ, чиято трудност се съобразява с необходимостта от запълване на местата за съответната година. Обективно, кандидатстудентските изпити по право за част от обучаващите факултети дълги години са значително по-леки от НВО. Наличието на различни формати и нива на трудност на изпитите по БЕЛ и история в различните факултети създава несъразмерни критерии за оценка и необходимост кандидат-студентът да се подготвя за конкретен факултет и да се явява на изпити поотделно за всеки един от тях.

с. 73: „Влиянието на осъществените международни проекти на макроравнище – за образователната система като цяло – е изключително затруднено от обстоятелството, че системна регистрация на проектните интервенции отсъства. При това положение съвсем естествена е и липсата на оценка на въздействието на проектите върху системата и устойчивостта на техните резултати“.

¹⁴ Впоследствие беше въведено НВО и по още един предмет по избор.

И въпреки че неефективността на съществуващите кандидатстудентски изпити като критерий за подбор се отчита, промяна не настъпваше. Дори самото поставяне на темата за дискусия се определяше като несъстоятелно, а основният довод се извеждаше от дългогодишната традиция за прием по специалността „Право“. Но животът налага промяна. В условията на Ковид кризата, започнала през 2020 г., провеждането на кандидатстудентски изпити стана невъзможно. Поради това те са отменени *ad hoc*, като за формиране на бал за кандидатстване се използват оценките от НВО и средният успех от дипломата за средно образование. Така няколко последователни години до 2022 г. кандидатстудентските изпити се отменят, докато се приема нова, действаща и към момента Наредба за единните държавни изисквания за придобиване на висше образование по специалността „Право“ и професионална квалификация „юрист“¹⁵. С нея загължителните кандидатстудентски изпити са премахнати, а на тяхно място се възприема оценката от НВО като балообразуваща (чл. 2, ал. 1).

Очаквано, тази промяна не е приета еднозначно нито в юридическите среди, нито в обществото. Неодобрението се аргументира със съмнения и страхове относно възможностите за селекция на кандидат-студенти¹⁶ и с опасения за нарушаване на традицията. Противно на поддръжниците на тезата, че промяната е грешка, обратната теза се аргументира с променените условия, касаещи трансформациите в средното образование, демографската криза и особеностите и (не)ефективността на кандидатстудентските изпити. Във връзка с последното, основателно се отправя критика, че те не гарантират достатъчно възможността за реална проверка на способностите на

¹⁵ Постановление на Министерския съвет № 165 от 12 юли 2022 г.

¹⁶ В тази насока са аргументите на проф. Герджиков, проф. Тодоров и акад. Русчев: „Запазването приемът да става единствено въз основа на балообразуващи оценки от матурата – както бе през предходните две години и както е предвидено с последното **изменение** на Наредбата (ДВ, бр. 39/27. 05.2022 г.) и за предстоящата академична година, е неприемливо. Този критерий, оставен като единствен, е неудачен, защото не отчита годността, респ. – специфичните качества на кандидатите за специалността „Право“, а само общообразователни критерии. За две години той вече доказва своята непригодност. Местата в специалността „Право“ както за държавна поръчка, така и за платено обучение, особено във водещите университети, бързо се заемат от кандидати с пълно отличие от матурата, които в хода на обучението и изпитите нерядко показват сериозна неподготвеност за изучаваните правни материали“. По-подробно вж. у Герджиков, О., И. Тодоров и И. Русчев. Проектът за наредба за юридическото образование засега все още е разочарование (lex.bg, 30 май 2022 г.).

кандидат студентите както да запаметяват огромен обем информация, така и да мислят логически¹⁷.

Относно хода на обучението в юридическите факултети

Не само приемът, но и самото обучение по професионално направление 3.б. Право, през последните години фокусира вниманието както на професионалната общност, така и на обществото. Често се отправя критика¹⁸, но рядко тя се съпровожда с конкретни данни и числа, които ясно да открият проблемите. Липсват и целенасочени изследвания, които на базата на ясна и обективна картина на реалното състояние на висшето юридическо образование да предложат аргументирани решения. Едва ли може да се приемат за „работещи решения“ някои лансирани предложения като например писменият държавен изпит да се провежда от конституционни съдии и висши магистрати¹⁹. Оценяването на знания все пак е специфична дейност, която е част от „ежедневието“ на преподавателите, но не и на магистратите, които често изразяват подобни притеснения в конкурсните комисии за магистрати. Опитът в тази дейност също има своето значение и не случайно изпитите се провеждат от хабилитирани преподаватели, които имат достатъчно практика, за да прилагат правилно и обективно критериите за оценяване. Само по изключение е допустимо изпитите на студенти да се провеждат от нехабилитирани преподаватели. Друг проблем, който би се явил, е свързан с необходимостта при подобно решение да се гарантира уеднаквяването на знанията на съответните магистрати по материята, включена в конспекта²⁰. Вярно е, че част от проблемите са от субективен характер, но тяхното решаване изисква сериозен дебат, в рамките на

¹⁷ Пак там. В подобна насока има и становища в Портала за обществени консултации във връзка с проекта на наредба (<https://www.strategy.bg/PublicConsultations/View.aspx?lang=bg-BG&Id=6860>).

¹⁸ Например в публикацията „СЮБ: Докога юридическото образование ще произвежда „брак“, въпреки 9-те си юридически факултета?“ (<https://defakto.bg/2022/02/23/syub-dokoga-yuridicheskoto-obrazovanie/>).

¹⁹ Пак там.

²⁰ В цитираната публикация се поставя под съмнение подготовката на преподавателите: „Съществено значение за промяна на модела на юридическото образование е завишаване изискванията спрямо подготовката, знанията и качествата на преподавателите в юридическите факултети“. Предложеното решение обаче само прехвърля проблема от „едно болно място на друго“, доколкото през последните години, не без основание, се отправя още по-силна критика към конкурсите за магистрати и техните професионални и личностни качества.

който да се разгледат комплексно отделните въпроси, а не да се подхожда едностранчиво, защото това само би задълбочило проблемите, вместо да ги реши²¹.

По-лесни за решаване са проблемите от обективен характер, но те също се нуждаят от всестранно разглеждане. Традиционно се обсъжда необходимостта от преосмисляне на начина на определяне на бюджета на висшите училища, начина на провеждане на акредитациите на висшите училища, критериите за атестиране на преподавателите, необходимостта от въвеждане на бакалавърска степен при обучението по право, необходимостта от осигуряване на учебни пособия, но и на тяхното качество, както и на защитата на интелектуалната собственост на техните автори²², определянето на задължителните учебни дисциплини със съответен хорариум²³, балансиране на теоретичната и

²¹ Тези проблеми се задълбочиха изключително динамично след приемането на Закона за развитието на академичния състав в Република България (ДВ, бр. 38 от 21 май 2010 г.). Опитът през 2018 г. (със ЗИД ЗРАСРБ, ДВ, бр. 30 от 2018 г.) чрез въвеждането на минимални национални изисквания да бъдат овладяни негативните процеси, които се наблюдаваха при заемането на академични длъжности, освен че бяха забърсени, се оказаха и неефективни. Те стимулираха друга крайност – за да се постигне необходимата наукометрия, да се публикуват множество „изследвания“, както и да се включват „приятелски кухи цитирания“ (без конкретна връзка между цитиращата и цитираната публикация), които често са самоцелни, насочени единствено към академично израстване на съответния преподавател, но остават безполезни за обществото.

²² Интересни въпроси в тази насока се поставят от Мьоглен, П. Образователните индустрии. С., Сиела (Myoglen, P. Obrazovatelните industrii. S., Siela), 2010, с. 56: „Индустриализация на издателската верига ... много бързо издателят надделява над автора, макар споменаването върху корицата на учебника на имената, титлата и длъжността на последния... да е аргумент за реклама...“.

²³ През последните години, за съжаление, при определянето на броя, наименованията, обхвата и хорариума на задължителните дисциплини водеща е ролята на субективния (отчитане на волята на част от тях и наличието на достатъчно хабилиитирани преподаватели по някои дисциплини (например Криминалистика, Криминология, Право на интелектуалната собственост и др.), вместо на обективния фактор – реалната нужда от достатъчно знания сред завършващите специалисти, например за индустриалната собственост, облачните технологии, блокчейн технологиите и други дигитални инструменти. Извод в тази насока прави Русчев, И. Проблеми на юридическото образование в новата Наредба от 2022 г. – В: 130 години юридическо образование в България. С., УИ „Св. Климент Охридски“ (Rushev, I. Problemi na juridicheskoto obrazovanie v novata Naredba ot 2022 g. – V: 130 godini juridichesko

практическата подготовка на студентите, въвеждане на възможност за по-тясна специализация според влечението към конкретна юридическа професия и др. въпроси, които все още не са намерили най-доброто решение²⁴. Извън съмнение е обаче, че основните въпроси, които са от значение за качеството на образованието, са в правомощията на държавните органи, а не са в компетентност на висшите училища. Това, което зависи от тях, е свързано предимно със субективния фактор – преподавателския състав. А дори и най-успешното справяне с този въпрос не би могло да компенсира пропуските при решаването на останалите. Особено ясно забележим е пропускът в Наредбата да се уреди именно взаимодействието между правото и технологиите. Той

obrazovanie v Bulgaria. S., UI „Sv. Kliment Ohridski“), 2023, с. 49: „... часовете не са определени ... в съответствие с реалните нужди на завършилите специалността. Хорариумите, както и по-голямата част от задължителните дисциплини, са запазени ... Други пък са неоснователно завишени, за да се намери работа на преподаватели от т.нар. параклинични, метаправни, най-вече чисто теоретични или конституционноправни дисциплини, разроени до абсурдност“.

²⁴ В актуализираната Стратегия за прогължаване на реформата в съдебната система 2014–2020 г. и по-конкретно с оглед изпълнението на Специфична цел 1 („Реформа на юридическото образование и стажовете като гаранция за висока входяща квалификация и мотивация на човешкия капитал на съдебната власт“) от Стратегическа цел 2 („Човешкият капитал на съдебната власт – основен ресурс и фокус на реформата: статус на съдиите, прокурорите и следователите“) са предвидени някои действия (1. Привеждане на учебните програми в съответствие с принадлежността ни към правовото пространство на ЕС и СЕ; 2. Включване на дисциплини, които култивират социална чувствителност, хуманитарна компетентност и професионална етика; 3. Включване на дисциплини, подготвящи студентите за практиката с допълнителни умения (чужди езици, счетоводство, компютърна компетентност и др. подобни); 4. Адаптиране на програмите по отделните дисциплини с оглед постигане на по-голяма практическа насоченост), но както се отбелязва „В публичното пространство липсва проучване или сравнителен анализ на учебните планове и на учебните програми на юридическите факултети и поради това е спекулативно да се твърди, че с приетата наредба ще се постигне изискуемото актуализиране и адаптиране на учебните програми.“. По-подробно вж. Полова, ЦВ. Стратегическа цел 2: Човешкият капитал на съдебната власт – основен ресурс и фокус на реформата: статус на съдиите, прокурорите и следователите. – В: Реформа на съдебната система в България. Стратегия, изпълнение, резултати, оценки, перспективи. С., Клуб „Икономика 2000“ (Popova, Tsv. Strategicheska tsel 2: Choveshkiyat kapital na sadebnata vlast – osnoven resurs i fokus na reformata: status na sadiite, prokurorite i sledovatelite. – V: Reforma na sadebnata sistema v Bulgaria. Strategia, izpalnenie, rezultati, otsenki, perspektivi. S., Klub „Ikonomika 2000“), 2022, с. 37 и сл.

придобива все по-значими последици, защото в съвременния свят динамиката при развитието на технологиите поставя на дневен ред все повече въпроси, свързани не само с отговорността при създаването, внедряването, производството и търговията с високотехнологични изделия, но и с интелектуалната собственост, плагиатството, създаването на интелектуални продукти от изкуствен интелект, киберпрестъпления и т.н.²⁵ Въпреки поставянето на този въпрос при обсъждането на проекта на Наредбата през 2022 г., той продължава да се подценява и до момента²⁶.

Относно „изхода“ от юридическите факултети и реализацията за завършилите юристи

Действащата Наредба предвижда и още една значителна промяна, касаеща гържавните изпити на завършващите студенти по право. С нея се регламентира, че обучението на студентите по специалността „Право“ завършва с полагането на национални гържавни изпити по публичноправни, по гражданскоправни и по наказа-

²⁵ Повече по въпроса за развитието и въздействието на дигиталните устройства и интернет във връзка с висшето образование вж. у Чукурлиев, Хр. Еволюция на университетското образование. С., НБУ (Chukurliev, Hr. Evolyutsia na universitetskoto obrazovanie. S., NBU), 2024, с. 79 и сл.

²⁶ В становището на Българската асоциация по информационни технологии, публикувано на интернет страницата за обществени консултации (<https://www.strategy.bg/PublicConsultations/View.aspx?lang=bg-BG&id=6860>), се отбелязва „В този контекст ясно се очертава като необходимост българските ИКТ компании да разполагат с:

1. Ясна и непротиворечива регулаторна рамка в предметната област, която да гарантира предсказуемост, сигурност и устойчивост на нормативните режими и е гаранция за зачитане на правата и свободите на лицата във виртуална среда.

2. Подготвени юристи в областта на цифровите технологии и иновации, изкуствен интелект, големи данни и т.н., което да даде възможност на компаниите в сектора да разчитат на компетентна правна експертиза както при разработването на нови продукти и услуги и тяхното извеждане на пазара, така и за защита при съдебни спорове.

В тази връзка прави впечатление, че в публикувания за обществено обсъждане проект (чл. 6) не са посочени дисциплини, които да разглеждат взаимодействието между право и технологии. Според нас базовите познания за информационното общество са абсолютна необходимост за всеки юрист и трябва да се придобиват още в университета.

Ето защо считаме, че следва да се предвиди изискване към българските университети да осигурят такова обучение за студентите си по специалност „Право“.

телноправни науки²⁷. Разликата с досегашната уредба се открива в начина на провеждане, а именно – по график от комисия, формирана от трима членове – двама преподаватели по съответната специалност (един вътрешен за висшето училище и един външен), както и един *представител на практиката*. Комисията се определя със заповед на министъра на правосъдието след изготвяне на графика за провеждане на държавните изпити във висшите училища и публичен жребий измежду хабилитираните лица по съответната специалност. Форматът на изпита обаче се запазва – писмена първа част, представляваща решаване на казус, преминаването на която е условие за допускане до устната част, завършваща с поставяне на оценка по шестобалната система.

Различията с предходния начин на провеждане на държавни изпити са само досежно формирането на държавни изпитни комисии, защото и съгласно Наредбата от 1996 г. държавни изпити се провеждат по единни конспекти, одобрени от министъра на правосъдието, по един и същи формат – от комисия, включваща двама хабилитирани преподаватели и един представител на практиката. Утвърдена практика в някои от юридическите факултети е на държавните изпити в комисии да бъдат канени за участие хабилитирани преподаватели от други юридически факултети, т.е. на пръв поглед промяната не изглежда съществена. Възниква въпросът какви са съображенията за въвеждане на този нов централизиращ и по-формализиран ред? Свързани ли са те със съмнение относно способността на хабилитираните преподаватели от юридическите факултети да организират и провеждат изпитите безпристрастно, за да се налага избор чрез жребий? Вероятно аргументите отново се свързват със стремеж към гарантиране на сигурност в знанията и уменията на завършващите „право“. Дали поставянето на такава цел и начинът на нейното реализиране обаче не осигуряват само привидно гаранция за по-високо качество, или по-скоро безпричинно усложняват формално организацията на държавните изпити²⁸. Дали членовете, които са определени чрез жребий, ще имат

²⁷ Чл. 14, ал. 1 от Наредба за единните държавни изисквания за придобиване на висше образование по специалността „Право“ и професионална квалификация „юрисист“.

²⁸ Организационните затруднения във връзка с провеждането на държавния изпит се изтъкват и в становище на ЮФ на УНСС – вж. Становища на ЮФ на УНСС по проекта за изменение и допълнение на Наредбата. – В: Кръгла маса по проблемите на юридическото образование и обучението по право. С., УНСС (Stanovishta na YuF na UNSS po projekta za izmenenie i dopolnenie na Naredbata. – V:

обективна възможност да се освободят от всички ангажименти (както професионални, така и лични, още повече с оглед необходимостта от пътуване в различни части на страната) за един дълъг период от време, за да изпитат студентите от деветте висши училища, които обучават по право? И как ще се процедира, ако по здравословни или други причини, включително конфликт на интереси или нежелание да участва в конкретно висше училище, член на изпитна комисия не може да продължи участието си, или си направи отвод?

Организационно-техническите затруднения при провеждане на държавен изпит по този ред вероятно могат да бъдат преодоляни. Последиците от това решение обаче отново ни изправят пред въпроса за мотивирането му, още повече с оглед на „бланкетните мотиви“, които са представени с проекта на наредбата и които не дават отговори на нито един от значимите въпроси²⁹.

Макар и след изхода от висшето образование по право, тясно свързан с обучението е и въпросът за придобиването на юридическа правоспособност и реализацията на завършилите студенти. Въпреки констатациите на Работната група към Министерството на правосъдието, натоварена с изготвянето на проект на нова Наредба през 2015 г. относно формалното протичане на стажа в съдебната система, в приетата наредба той остава в същия вид – с продължителност шест месеца, през които стажантът *няма право* да упражнява друга дейност³⁰. Подробната уредба на стажа за юридическа правоспособност и на изпита за придобиване на правоспособност е предвидена в Наредба № 1 от 1.02.2019 г. за придобиване на юридическа правоспособност³¹.

Забелязва се известно несъответствие между утвърдения от министъра на правосъдието конспект за придобиване на юридическа правоспособност и разпоредбите на наредбата. Правилно в Наредба № 1

Kragla masa po problemite na juridicheskoto obrazovanie i obuchenieto po право. S., UNSS), 2017, 40 – 43.

²⁹ От липсата на конкретика в мотивите, съпътстващи проекта на наредба през 2022 г., може да се направи извод, че като че ли се подценява необходимостта изобщо от каквато и да било обосновка на необходимостта от провеждане на „единен“ държавен изпит, от провеждането на стаж във вида, в който е предвиден и от изпит за придобиване на юридическа правоспособност.

³⁰ Отбелязва се, че „В значителен кръг от случаи протичането на стажа е чисто формално, като една немалка част от стажант-юристите просто заверяват стажантската си книжка без да го полагат реално“. Докладът на Работната група е публикуван (<https://justice.government.bg/home/index/9a1c0da6-6c6d-4148-81e2-afabbed5ff3d>).

³¹ Издадена от министъра на правосъдието, обн., ДВ, бр. 13 от 12.02.2019 г., в сила от 1.01.2020 г., изм. и доп., бр. 36 от 1.05.2021 г.

от 2019 г. се предвижда, че „Чрез теста се проверяват придобитите по време на стажа практически знания и умения по образуването, движението и приключването на съдебните, прокурорските и следствените дела и свързаните с тях актове. Тестът съдържа пропорционално и въпроси от процесуалноправната материя, правната уредба на съдебната система и професионалната юридическа етика.“ – чл. 28, ал. 1 от Наредба № 1. „Чрез решаване на казус се проверяват уменията на кандидатите да анализират фактите с правно значение, както и да прилагат на практика теоретичните знания.“ – чл. 29, ал. 1 от Наредба № 1.

От утвърдения Тематичен конспект по чл. 27 от Наредба № 1/01.02.2019 г. за придобиване на юридическа правоспособност (Обн. ДВ., бр. 13 от 2019 г.)³², като че ли се приоритизират въпросите, които са предмет на обучението във висшето образование вместо предвиденото пропорционално разпределение на въпросите относно образуването, движението и приключването на съдебните, прокурорските и следствените дела, въпроси от процесуалноправната материя, правната уредба на съдебната система и професионалната юридическа етика, които са фокусирани върху придобитите в рамките на стажа знания и умения.

Това поставя въпроса за целесъобразността на втора проверка на вече проверени знания (и евентуална колизия в оценките на знанията), вместо проверка на новите, придобити по време на стажа. Още повече, че при оценка „неуздръжал“ стажант-юристът има право да се яви на изпит след допълнителен двумесечен стаж до три пъти³³.

На успешно положилите изпита за правоспособност юристи статусът е установен – те могат да упражняват юридическа професия. Перспективите за това остават по-скоро хипотетични. За всяка юридическа професия „Входът е затворен“ и *се отваря* веднъж годишно³⁴, в най-добрия случай – два пъти³⁵. Националните конкурси се организи-

³² Утвърден със Заповед № СД-03-301/03.08.2020 г. на министъра на правосъдието и достъпен на интернет страницата на министерството (<https://justice.government.bg/home/index/b8189a26-fe83-4a7c-98e4-912c2051f7cc>).

³³ Смуцаващото в случая е не това, че не придобива юридическа правоспособност лице, което е придобило висше юридическо образование, а че изходът от този изпит е възможно (доколкото само два въпроса от тематичния конспект са посветени на организацията на работа на администрацията на съдилищата и на администрацията на прокуратурата, и на юридическата етика) да се основава на същата проверка, която вече е направена „на изхода“ на висшето образование.

³⁴ Конкурсите за младши магистрати.

³⁵ Изпити за младши адвокати.

рат в няколко кръга, при които конкуренцията между кандидатите е изключително висока, броят на свободните места, за които се кандидатства, е силно ограничен.

Накратко, ситуацията *се очертава* по следния начин: студенти по право могат да станат единствено успешно представилите се на НВО кандидати. Те се обучават пет пълни години по строго определени задължителни и избираеми дисциплини, при минимално стандартизирани хорариуми и при високи изисквания и критерии. Завършилите семестриално полагат три национални държавни изпита пред специални изпитни комисии, преминават задължителен шестмесечен стаж и полагат теоретико-практически изпит, след който придобиват правоспособност. Така шест години обучение и положени десетки (семестриални, три държавни и един заключителен теоретико-практически) изпити се превръщат единствено в условие правоспособният юрист да придобие право да се явява на други конкурси за желаната от него юридическа професия. Следователно дипломата за магистър по „право“ и удостоверението за юридическа правоспособност са предварително условие, за да може да се явява успешно завършилият на други изпити и да започне работа по специалността.

Поставянето на всички тези условия и препятствия пред възможностите на младите юристи да упражняват професията си от държавата е обосновано с постоянния рефрен за необходимостта от подбор на „най-добрите“. Дали обаче това наистина е така – дали се гарантира успеваемостта на юристите, които най-много знаят и могат, предстои да покаже времето и ще го оценяват други след нас. Засега остава съмнението, че фактическото състояние отговаря на прокламираните високи професионални и морални стандарти. Акцентът, който следва да се постави сега, е другата – в отношението на държавата към юридическите факултети и към студентите, които се обучават в тях. Тук се крие основното противоречие. Юридическите факултети се създават с акт на изпълнителната власт. Правото е държавнорегулирана специалност, което означава, че ежегодно Министерството на образованието и науката определя броя на студентите, които ще бъдат приемани във всеки юридически факултет. В същото време в публичния дискурс се твърди, че факултетите „бълват“ юристи, които освен че са многобройни, не са и добре подготвени. Следователно, от една страна, държавата позволява прием на определен брой студенти по право, а от друга – проблематизира се тяхната численост. Държавата създава единни критерии за обучение и завършване на специалност „Право“, но едновременно с това поставя под съмнение придобитите знания и умения на завършилите. Поради това се въвеж-

гат множество последователни изпити, при които успешното полагане на един е условие за явяване на следващ. Въпреки това обаче трудно *може да се признае*, че конкуренцията е напълно лоялна и безкористна и че винаги *успяват* най-добрите и най-подготвените.

Изход от спиралата на създаване на следващи бариери, които спират едни, а пропускат други, предизвиквайки нови съмнения в качеството, е възможен. Решението се състои в промяна на критерия – заместване на количествения с качествен критерий. Това не е нещо ново или непознато – правилна преценка при определяне на броя студенти за ежегоден прием и последователно отсяване на студентите през годините на тяхното обучение (което следва да се стимулира или поне да не се „санкционира“ чрез начина на определяне на бюджета), така че до финала да достигнат само онези, които приемат правото като отговорност и притежават необходимите качества, за да я носят. Съществуването на юридическите факултети също следва да се оценява въз основа на качествени критерии, най-сигурният от които е успешната *професионална* реализация на завършилите³⁶.

За съжаление, към момента завършващите „право“, дори с отличие, *се сблъскват* с догмите, които през годините с различен интензитет им пречат и издигат стени пред тяхното професионално развитие. И колкото и да варират предразсъдъците, те почти винаги *се свеждат* до заявленията, че следващите поколения не са достатъчно знаещи и можещи³⁷. Това е невярно – не само защото всяка подобна генерализация е абсурдна, но и защото исторически и социално *е невъзможно* предходното поколение адекватно да бъде сравнявано с новото. Различ-

³⁶ При идеални условия професионалната реализация на завършилите би била най-точният измерител на необходимостта от съществуване на факултетите, необходимостта от промени в учебните програми или от реформиране на конкретни процедури и т.н. За съжаление обаче, нашето общество е твърде далеч от идеалните условия, а скандалите, съпътстващи конкурсите за заемане на магистратски длъжности, хвърлят съмнение върху възможността този критерий да бъде възприет като напълно обективен. Това не означава, че може да бъде заместен от по-подходящ – трябва да се отчитат и други критерии, които да изграят ролята на „компенсаторни механизми“.

³⁷ До подобен извод достига и проф. Гунева: „Време е гържавата да се откаже от това да счита младежите за негодни да мислят за себе си и да въвежда (уж за тяхно добро) многообразни рестрикции, зад които съвсем ясно прозират интересите и симпатиите на група лица“ – вж. в Гунева, М. Как да се помогне на висшето юридическо образование. – В: Реформа в юридическото образование. Сборник. С., Министерство на правосъдието (Guneva, M. Kak da se pomogne na vissheto yuridicheskoto obrazovanie. – V: Reforma v yuridicheskoto obrazovanie. Sbornik. S., Ministerstvo na pravosadieto), 2005, с. 65.

ните обществени условия и биологичното развитие (еволюционният процес) правят несъпоставими отделните поколения. Всяко следващо поколение е продукт на предходното, което създава и определя условията за неговото развитие. Поради това провалът всъщност никога не е на новите поколения. Той е на предходните, които не са създали условията, необходими за разгръщане на потенциала на следващите.